

CORAL CUADRADA*

LES MIGRACIONS: SUGGERIMENTS D'ANÀLISI

Pel que es refereix a les migracions em sembla indispensable fer, d'antuvi, una tipologia que sigui el suficientment àgil com per poder-se adequar a totes i quantes situacions particulars es puguin presentar. A la vegada, crec del tot necessari sumar a les perspectives d'interpretació la majoria dels casos possibles –per exemple les militars, econòmiques, culturals i, en altres termes, les voluntàries o forçades, les temporals o permanents, les legals o il·legals, les locals o internacionals...–, segurament la llista seria llarguíssima i molt capaç de poder-se ampliar molt més enllà del que es pot enumerar atenent l'economia d'espai. Malgrat tot, i reservant-me sempre l'alternativa d'afegir, matisar i revisar, opto per endinsar-me en les preguntes més teòriques, les que, sense elles, no hauria pogut construir el meu discurs.

En primer lloc, caldria discernir entre dues iniciatives, ambdues contradictòries entre si, encara que en certa manera amb elements comuns. D'antuvi s'han de delimitar les geografies, les rutes i els camins. Evidentment, no és possible estudiar els moviments poblacionals, les migracions, sense intentar bastir un conjunt que cerqui en cada una de les seves possibles variants una opció més d'interpretació. A més, hem de distingir el que significa *emigrar a* o *immigrar a*. Això vol dir considerar dues dinàmiques antagòniques, que es traduirien en *els que arriben* o en *els que marxen*. Ens obliga a avaluar també la problemàtica de moviments sempre alternatius i concurrents. En altres paraules, el tema de la migració, del moviment, dels intercanvis, és tan complicat que requereix algunes precisions a nivell teòric que no em semblen viable d'obviar.

* Universitat Rovira i Virgili.

1. Aquestes reflexions les ofereixo a la meva directora de tesi doctoral, Carme Batlle, amb l'agraïment sincer al seu mestratge.

Una de les primeres causes, sens dubte, és la necessitat. Aquesta és la principal i la que no requereix explicacions posteriors. No obstant, podríem pensar en altres factors, com el del desig del viatge –o d'aventura?– tan provocant en la figura d'Egeria, al segle IV de la nostra era², o les ja més complicades, les que poden portar en si mateixes un munt d'altres components que són només reflex d'interessos sumament variats. Fa anys Michel Mollat es referia de manera bastant semblant al referir la intenció de la croada: "... una immensa peregrinació col·lectiva de pietat i de penitència i, a pesar de les desviacions, per a moltes persones no fou altra cosa. L'expressió "pas a ultramar" per la que fou coneguda estava carregada de sentit: plena de devoció, lògicament, plena de renúncia, plena també de tota la inquietud provocada per les dificultats i la magnitud del viatge per un element temut, el mar³". Motius religiosos es troben també en els desplaçaments efectuats amb el fi d'acudir als llocs sants, en peregrinació: la ruta de Santiago, Roma, Jerusalem. Es barregen l'espiritualitat, tan pròpia de l'època, amb el desig de conèixer terres llunyanes, i peregrins n'hi ha a totes les classes socials, sense distinció de sexe, condició o edat⁴.

En la carta papal de 1089 sobre la reconstrucció de Tarragona, la commutació atorgada pel pontífex a qualsevol promesa de peregrinació contreta pels futurs ocupants, *vel in Hierusalem, vel in alias partes*, car la peregrinació a Jerusalem era ja un fet relativament freqüent per a la noblesa feudal del s.XI, fins i tot abans de la primera croada. D'una banda existia el desig de fugir, de "seguir nusos al Crist nu", però també l'apetit de conèixer el desconegut, empena aquesta molt poderosa en quant impulsa a la major part dels pobles europeus a llençar-se a la conquesta del món conegut.

2. RIVERA, M.M., *Textos y espacios de mujeres. Europa, siglo IV-XV*, Barcelona, 1990, 39-50.

3. MOLLAT DU JOURDIN, M., *Europa y el mar*, Barcelona, 1993, 39.

4. Molts dels participants a la primera croada, anomenada "popular" eren camperols d'Orleans, Xampanya i Lorena. Pagès també ho era Joan de Vallmajor, de Dosrius (Maresme), qui el 1142 dicta testament perquè vol anar al sant Sepulcre de Jerusalem, Arxiu particular de la família Vallmajor, en endavant APFV, 1; altres vegades emprenen el viatge membres de l'alta o petita aristocràcia, a aquesta darrera pertanyen Pere de Queralt, qui encomana el castell de Tallat a Guillem de Cabrera el 1137 perquè es dirigeix a Jerusalem, o Bernat d'Alentorn que, *volente ire Iherosolimam*, renuncia a favor del monestir de Poblet, el 1168, tot el que reclamava sobre Campvím i Torredà, cfr ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. I. 960-1177*, Barcelona, 1993, docs. 198 i 322; o Berenguer Guadall, qui el 1042 testa amb motiu de la seva partida vers Roma per visitar el sepulcre de sant Pere i sant Pau, cfr CUADRADA, C., *El Maresme Medieval: Les jurisdiccions baronals de Mataró i sant Vicenç/Vilassar (hàbitat, economia i societat, segles X-XIV)*, Barcelona, 1988, 384. Qui seria Gina, esposa de Franco Maio, genovès?, també ella fa redactar el seu testament a Tortosa, abans de sortir en peregrinació a Santiago de Compostela, a les darreries del segle XII, cfr VIRGILI, A., "... *Ad detrimendum Hispanie...*" *Conquesta i feudalització de la ciutat i la regió de Tortosa (1148-1200)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1993, 332. També Guillem de Berguedà, el 1175, diu: *volo pergere in peregrinnacione Sancti Iacobi...*, cfr ALTISENT, *idem*, doc. 520.

Hi havia, tanmateix, altres intencions velades rera tan suposadament “sans” propòsits. És ben sabut que la predicació de la croada, que pot traslladar-se als regnes peninsulars en la mal intitulada “reconquesta”, amaga clars factors socials i econòmics⁵ impossibles d’obviar. El rol de l’església i de la noblesa es demostra íntimament unit en cada procés de conquesta, ja sigui a Terra Santa o a al-Andalus, essent els exemples altament nombrosos, emprant-se sempre el recurs ideològic per aconseguir altres callades intencions. L’eloquència de les crides a les campanyes contrasta amb el laconisme de les escriptures de l’època. Veiem algunes mostres: “*Et quando Deus per misericordiam suam tradiderit Yspaniam in manus christianorum...*”; “*... rogamus, monemus et exhortamur in Domino quatenus ad expugnacionem infidelium et inimicorum Crucis Christi...*”⁶. Fins arribar als estímuls concedits el 1225 pel papa Honori III, atorgant als croats hispanocristians la mateixa indulgència que als de Terra Santa, que s’inicia amb expressives paraules: “*Licet negotium quod gentur contra Sarracenos Ispanie sit universorum fidelium, que proprium est Christi et Fidei Christiane ad te* – es refereix al rei de Castella– *tamen alios Ispaniarum Reges non est dubium specialius pertinere, cum tuam et illorum terram ipsi detineant quamvis in totius Christianitatis obprobrium occupatam...*”⁷.

L’esquema de l’enquadrament espacial també respon a necessitats territorials i administratives que lliguen, fent paral·leles i indisociables, ambdues iniciatives: centre, *castrum* i sub-centre, parròquia o, a l’inrevés, en dependència de la perspectiva⁸ des d’on s’analitzi. Guerreau digué certament que l’acte de poder de l’agrupació dels nuclis de població és un producte conscient del domini exercit per l’església, la institució reguladora de les pautes de reproducció del sistema, fenomen central del seu funcionament⁹. L’estructuració eclesiàstica, implantada sobre el medi geogràfic, fa seu l’avenç feudal, col·laborant estretament en els atacs militars, directa o indirectament, tan a nivell ideològic com en dispositiu bèl·lic o, també, com a font de finançament. Els avantatges, una vegada culminada amb èxit la batalla, seran els mateixos que els de la resta d’èlits participants: repartiment de botí,

5. WICKHAM, Ch., “The other transitions: from the ancient world to feudalism”, *Past and Present*, 103, 1984, 3-36. Vegi’s les seves interessants apreciacions sobre el contrast pertinent entre l’impost i la renda.

6. ALTISENT, A., *Diplomatari...*, op.cit, doc. 106; VIRGILI, A., “*Ad detrimendum...*”, op.cit, I, 93.

7. MANSILLA, D., *Iglesia castellano-leonesa y curia romana en los tiempos del rey san Fernando*, Madrid, 1945, doc. 22, 291-292.

8. Zimmermann ha demostrat el paral·lelisme entre comtat i bisbat, Martí assenyalà el vincle entre parroquialització i feudalització, cfr ZIMMERMANN, M., “El bisbe català durant els segles X-XII”, *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Barcelona, 1989, 137-165; MARTÍ, R., “La primera expansió comtal a ponent del Llobregat”, *Catalunya Romànica*, 1992, XIX, 28-35. Vegi’s també DUBOIS, H., “La hiérarchie des paroisses dans la docèse de Coutances au Moyen Âge”, *Villages et villageois...*, 117-135.

9. GUERREAU, A., *El feudalismo. Un horizonte teórico*, Barcelona, 1984, 216-217 i 229-241.

moble o immoble. Sobretot resultarà interessantíssim fer-se amb el patrimoni fundiari, germen de les futures senyories feudals de gran explotació, les que exportaran a les noves terres l'essència del sistema, exportant a les perifèries el feudalisme.

Una de les fal·làcies més discutides de la historiografia tradicional ha estat justificar l'avenç de les conquestes o de les expansions per causes com "l'explosió demogràfica" o "la voluntat de cristianització". En alguns casos, la hipòtesi dels excedents demogràfics de les regions emissores¹⁰ no es contradiu amb l'emigració d'individus de condició social humil que escapen de la duresa del règim feudal cercant condicions més favorables, fins i tot a regions llunyanes on desenvoluparan funcions colonitzadores, artesanals o mercantils¹¹. En qualsevol cas, l'impuls conqueridor no pot entendre's completament si no s'integra el factor determinant de la capacitat i necessitat colonitzadora pròpia dels feudals. Si la conquesta hagués estat solament el desig i l'ansia de botí i d'explotació rendista de la classe guerrera en expansió, la consolidació de les terres adquirides hagués estat molt més problemàtica. El vigor colonitzador, la constant generació d'unitats familiars disposades a participar en la empresa és, quasi sens dubte, l'element principal¹². Colons cridats per comtes i reis, estimulats per les cartes de població i de franquícia, tenen davant seu la possibilitat de poblar extenses zones. Les funcions artesanals i mercantils dels immigrants a les regions receptores són les més ressaltades per la historiografia. A alguns centres urbans del camí de Compostela els francs constitueixen el factor més dinàmic de la naixent burgesia, fins el punt d'encapçalar revoltes contra els feudals que els hi limiten el dret de mercat que voldrien monopolitzar¹³. El caràcter artesanal i comercial, urbà en definitiva, també és assenyalat per Batlle o Lladonosa¹⁴, i Altisent detecta una família d'escrivans a Lleida relacionats amb el monestir de Poblet i el de Santes Creus procedent del Périgord¹⁵.

A l'actualitat, mercès a importants i decisives revisions, no es pot seguir donant com a causa principal de les migracions l'explosió poblacional. Si bé és cert i sembla inqüestionable el creixement medieval dels segles XI-XIII, igualment podem dir

10. HUGOUNET, Ch., "Mouvements de populations dans le Midi de la France du XI au XV siècle d'après les noms de personne et de lieu", *Annales E.S.C.*, 1953, 8.

11. DEFOURNEAUX, N., *Les français en Espagne aux XI et XII siècles*, París, 1949, 238-239.

12. TORRÓ, J., "Producció, reproducció i colonització. Uns comentaris a propòsit de l'obra de Pierre Guichard *Les musulmans de Valence et la Reconquête*", *Revista d'Història Medieval*, 4, 1993 (1994), 241.

13. PASTOR, R., *Conflicto sociales y estancamiento económico en la España medieval*, Barcelona, 1973.

14. BATLLE, C., "Els francesos a la Corona d'Aragó", *Anuario de Estudios Medievales*, 1980, 10, 365; LLADONOSA, J., "Marchands toulousains à Lerida aux XII et XIII siècles", *Annales du Midi*, 1958, 70, 223-230.

15. ALTISENT, A., "Una família d'escrivans de Lleida relacionats amb Santes Creus i Poblet (1151-1218)", *Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic. Santes Creus*, 1981, 53, v.VI, 205-219.

que tal augment troba, segons la historiografia, un dels seus punts en l'increment de la població. Ancorats encara, com els cronistes medievals, en lloar la vitalitat dels pobles en dependència directa del nombre dels seus habitants, autors tan rellevants com Russel, Fossier o Abel han arribat fins l'extrem d'intentar mesurar la taxa anual de fecunditat en els seus respectius països en l'etapa del cor de l'edat mitjana¹⁶. Semblants argücies d'interpretació tenen com a sordina els ressons repetitius dels temps posteriors de desastres, quan als textos la població apareix com un dels béns més preuats, signe de prosperitat, índex d'un govern ordenat i just. Pere el Cerimoniós, en el seu parlament a les corts catalanes reunides a Tarragona el 9 de març de 1370, emprà el mateix argument a fi de demostrar la sabiduria i la prudència dels monarques que l'havien precedit¹⁷.

Malgré tout, el problema del creixement demogràfic medieval – i, a més, el problema econòmic, com un dels motors impulsors de la mateixa economia – constitueix encara ara una aporia insoluble. No en va Guerreau senyalà en la introducció del seu reconegut llibre¹⁸ les evidents contradiccions en les quals havien incorregut els medievalistes fins la dècada dels 80. Si bé sembla existir un consens en quant es refereix a la constatació del desenvolupament, a tots els camps, dels segles XI-XIII, el problema apareix quan s'intenta primar la seva força detonant. Uns opten pel factor demogràfic, altres per la introducció de les noves tècniques agràries; Guerreau rebutjà uns i altres plantejaments, declarant sempre, taxativament, que ningú sabia discernir la veritable causa del creixement i que, de forma inevitable, la interferència entre transformació de l'agricultura i augment poblacional resta en un punt mort, en el qual encara no podem – o ningú ha pogut – aclarir quina d'ambdues és anterior o, en altres paraules, qui empeny a qui. Una altra errada, segons l'autor, seria la d'aïllar les diferents variables – demografia, tecnologia, agricultura, comerç, urbanisme – considerant-les cadascuna amb una lògica interna social i econòmica pròpia, el que aconduïx a un atzucac que no sap donar resposta adequada al desenvolupament de la plena medievalitat.

Una vegada referida, breument i a grans trets, la incertesa on es troben les hipòtesis sobre l'expansió medieval, podem tornar a formular la qüestió anterior, la que

16. Russel la xifra en un 0,4 per a Anglaterra, Fossier en un 0,34 per a França i Abel en un 0,37 per a Alemanya.

17. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, Madrid, 1986, 26 vols., vol.III: "Però senyal cert havem per què ells foren bons regidors, com llur patrimoni han poblat meravellosament, car neguna ciutat ni vila que vull hajam nós, totes són així poblades que dins los murs antics de moros o de gentils no caben, així com apar manifestament en nostres ciutats e viles. Doncs si no fossen estats justs e bons regidors no fora llur terra així poblada com és; com les gents, per çò s'hi són poblades e multiplicades, com han trobat en ells justícia, egualtat e repós."

18. GUERREAU, *op.cit.*

expressa com a solució el moviment de conquesta –o de croada¹⁹– a l'explosió demogràfica. Es sabut que l'anomenada Catalunya Vella troba la seva primeríssima gènesi en l'abandó que d'ella fa, com a frontera, un imperi desgastat i mancat de recursos. Els recurrents intents dels comtes catalans suplicant ajuda mai es veuran materialitzats, el que no entra en detriment de la seva inconscient –o desitjada– subjecció als francs, traduïda en detalls formals tan essencials com la datació de qualsevol escriptura pública segons l'any del regnat dels reis veïns, fins ben entrat el segle XII. La literatura històrica, al contrari, ha magnificat els aspectes que podien suposar la voluntat d'independència, resumits en la realitat de l'apropiació dels càrrecs delegats, convertint-los en hereditaris, i en la reorganització territorial interna, amb tot el que una voluntat de semblants característiques implica a nivell de tensions, controvèrsies i conflictes.

Deixant de banda els assumptes tractats des del punt de vista polític, el que sí ha de tenir-se en compte, ja des dels primers inicis de la titllada "independència" catalana, és la voluntat repobladora, i aquest sí que és un índex, al nostre entendre, de clara vitalitat, comú a totes les regions europees del moment, amb total allunyament de presumptes o hipotètiques gènesis de nacionalitats, aleshores absolutament inexistents. La fam de terres comença, a la Catalunya Vella, ja des dels llunyans segles IX i X: una de les tesis esgrimides ha estat la crisi alimentària que, se suposa, haurien de patir els pobladors de les valls pirinenques. Paral·lelismes hi ha a les *Völkerwanderungen* de les primeres centúries, els raids hongaresos o normands del IX i els seus avatars de l'XI. Fam de noves terres, recerca de millors possibilitats de vida, fugida de les situacions d'angoixa. Però trobem també altres motius, més propers a l'economia i a la política que a la sola lluita per la supervivència: voluntat d'imposar el propi sistema, d'apropiació de territoris i, sempre, d'enriquiment personal. D'allí que puguem establir diferents categories migratòries, individuals, col·lectives, en massa. I aquestes han de ser analitzades igualment des de dos paràmetres fonamentals, des de la cronologia i des de la geografia. Quan es dibuixen i es desenvolupen els estudis migratoris s'han de considerar molt especialment per a, així, arribar a modelar en el temps i a l'espai els moviments de població, des de i vers fora les terres catalanes medievals.

Els processos de colonització feudal són l'expressió del creixement i de l'expansió característics del sistema a partir del segle XI a l'Occident europeu. De tota manera, s'hauria de proposar una formulació precisa del concepte de *colonització*

19. Les croades poden també invertir els termes, i produir moviments poblacionals no esperats o planificats. Aquest seria el cas de la immigració a causa de la persecució per heretgia, qüestió d'àmplies repercussions a Catalunya i Mallorca, que adopta un caràcter massiu a partir del segle XIII, quan es consuma l'ocupació i annexió del Midi a la monarquia francesa, *cfr* VENTURA, J., *Alfons el Cast. El primer comte rei*, Barcelona, 1961; i ALOMAR, G., *Cátaros y occitanos en el Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1978.

referit a l'edat mitjana, concepte en el qual la historiografia ha amuntegat, sense massa reflexió, situacions molt poc comparables: des de les colònies mercantils d'Ultramar – colonització comercial – a les repoblacions camperoles – colonitzacions agràries -. Entre aquestes darreres, ha estat necessari distingir les de tipus “intern” – desforestacions i roturacions – o “extern”, a les fronteres de l'espai polític feudal. Tot això sense oblidar l'exportació simple de senyors de renda, establerts en contextos socials aliens, els considerats feudalismes d'importació: l'Orient de les croades, l'Imperi llatí, el Bàltic dels teutons o la Sicília dels primers normands.

Aquesta expansió feudal gaudeix d'una presència evident a les onades de creació de nous assentaments pagesos, el primer *incastellamento* dels segles XI-XII o les viles noves del XIII i bona part del XIV. En relació a aquestes intervencions territorials, Duby destacà el pes determinant de la voluntat del rei i dels senyors en la formació de comunitats camperoles agrupades, dins d'una actitud dictada especialment per consideracions fiscals i polítiques-militars. Fiscals, a fi de rendabilitzar al màxim l'explotació dels drets derivats de l'autoritat; polítiques-militars, per assegurar el servei d'armes de les comunitats camperoles i la seguretat de la frontera; o sigui que les empreses colonitzadores contribuïren de forma eficaç a la configuració dels estats feudals²⁰. S'hauria també d'inserir un estudi comparat dels actors de la colonització, on les arrels geogràfiques, polítiques, socials i econòmiques fossin preses en consideració amb cura. En efecte, sembla obvi que una colonització efectuada per individus o grups privats, o fins i tot per comunitats gestionades per sistemes oligàrquics, revesteix aspectes i arriba a resultats poc comparables a les que provenen d'una política procedent dels estats monàrquics centralitzats o en vies de centralització, com succeirà en temps posteriors. D'altra banda, un tipus o altre de colonització pot portar conflictivitat en poblacions que, geogràfica o socialment, estan poc radicades. És, per tant, necessari repassar els fluxos migratoris, factor vitalment entroncat amb qualsevol intent colonitzador, plantejant-nos en particular la pregunta de saber si els emigrants es posen en camí perquè la comunitat o l'estat ha pres la iniciativa o si ha estat per repercussió o contagi, és a dir, perquè altres grups humans, propers o llunyans, han fet seva l'empresa.

Una visió més diàfana d'aquest darrer plantejament ha de poder permetre aclarir els impulsos o els motius econòmics de la colonització medieval, ja sigui guiada per la voluntat de l'apropiació d'espais agrícoles, recursos miners o potencials humans, on caben continuïtats i discontinuïtats. Un dels fets segons el qual es defineix clàssicament el pas de l'edat mitjana a la moderna és d'ordre religiós i, més exactament, mental: es tracta de la desaparició, més suposada que provada, d'una mena d'expansió que simbolitza la croada. Un altre dels objectius seria intentar un estudi comparatiu de les modalitats dels projectes religiosos i culturals que sosten-

20. DUBY, G., *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Barcelona, 1973, 106-113.

ten les empreses colonitzadores dels segles XI-XIV, incloent-hi la simbologia que elles usen amb constància. I també l'avaluació del xoc que produeix la colonització sobre les estructures polítiques, socials o mentals de les metròpolis o dels estats implicats en l'expansió ultramarina.